CONCURENȚA SINONIMELOR ÎN EPOCA VECHE

LA CONCURRENCE DES MOTS SYNONYMES DANS L'ÉPOQUE ANCIENNE

(Résumé)

L'analyse du vocabulaire de l'époque ancienne révèle l'existence des séries de synonymes composées de mots d'origines différentes, emprunts ou bien calques linguistiques. Dans certains cas, les emprunts ou les calques viennent s'ajouter aux termes hérités ou bien aux autres emprunts plus anciens. La relation de concurrence qui s'établit entre les mots ayant la même signification a conduit à la disparition de certains d'entre eux dans la langue.

Mots clés: l'époque ancienne, emprunt linguistique, calque linguistique.

1. Existența mai multor influențe lexicale pe parcursul epocii vechi (1500–1780)[1] a antrenat intrarea în vocabularul românesc a unor termeni cu același sens ori cu unul apropiat. Aceste împrumuturi fie s-au adăugat cuvintelor moștenite, fie au avut rolul de a denumi noțiuni pentru care limba nu dispunea încă de termenii necesari. Cercetarea de față are ca obiect analiza câtorva serii sinonimice, ceea ce va permite evidențierea felului în care anumite sensuri sau noțiuni au fost exprimate de-a lungul perioadei menționate.

[1] *Terminus a quo* al perioadei se explică prin posibilitatea ca cel mai vechi text românesc cunoscut, *Psaltirea Hurmuzaki*, să aparţină sfârşitului veacului al XV-lea (vezi, în acest sens, Al. Mareș, *Consideraţii pe marginea datării* ***Psaltirii Hurmuzaki***, în „Limba română", XLIX, 2000, nr. 4–6, p. 682), în vreme ce anul 1780 este considerat limita dincolo de care începe să se vorbească despre epoca modernă (vezi Ion Gheție, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 31–32).

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

În cadrul sinonimelor înregistrate la nivelul lexicului popular, provenite, mai ales, din limbile neoslave, din maghiară, neogreacă ori turcă, nu se poate vorbi despre o concurență reală între termeni, dat fiind faptul că, în general, fiecare cuvânt al unei serii sinonimice a circulat în arii lingvistice diferite.

De cealaltă parte, la nivelul limbii literare, intrarea în vocabular a mai multor cuvinte cu sens asemănător a reprezentat fie o consecință a traducerilor multiple, depinzând, printre altele, de cunoștințele lingvistice ale scribilor, fie o acțiune deliberată a traducătorilor, care puteau opta pentru echivalarea variată a aceluiași termen din considerente de ordin stilistic. Nu în ultimul rând, adoptarea mai multor cuvinte cu același sens a fost favorizată și de lipsa unei terminologii specifice diverselor limbaje, aflate în formare, așa încât fiecare traducător putea să aibă propria opțiune în echivalarea anumitor termeni, în cazul în care limba-sursă avea ea însăși mai multe cuvinte cu același sens. Mai mult decât atât, în cazul primelor texte religioase traduse, pe lângă faptul că româna nu dispunea de termenii necesari echivalării noilor noțiuni întâlnite în slavonă, a fost vorba și despre necesitatea nealterării textului considerat a fi sacru, astfel încât noii termeni puteau fi preluați ca atare. Demn de remarcat este faptul că, de foarte multe ori, sinonimia a constituit chiar o modalitate de glosare internă a termenilor considerați mai puțin cunoscuți.

Seriile sinonimice analizate în continuare au fost împărțite în două categorii. În prima dintre ele am încadrat cuvintele cu același sens provenite din împrumuturi, cărora le-am adăugat uneori și creații interne frecvent utilizate în epocă cu sensul analizat, ori care au prevalat ulterior în denumirea noțiunii sau a sensului respectiv. Cealaltă categorie am rezervat-o dubletelor, tripletelor ori cvadrupletelor sinonimice, rezultate din împrumuturi și calcuri lingvistice.

În măsura în care s-au dovedit a fi relevante, iar textele-sursă au permis-o, am extras contextele similare în care sinonimele analizate apar unul în locul celuilalt, ceea ce va arăta preferințele traducătorilor sau ale epocii pentru anumiți termeni.

2. Serii sinonimice alcătuite din împrumuturi și, eventual, creații interne ale limbii

2.1. Pentru sensul ‘dobândă (excesivă) încasată de cămătar pentru sumele date cu împrumut’ au circulat mai mulți termeni. În primul rând îl voi menționa pe *cămătă*, de la care a fost derivat *cămătar*, prezent în definiție. E un împrumut din sl. *kamata*, atestat începând din secolul al XVI-lea și nealterat semantic ori formal până în româna contemporană (CT, 147^{r}; AC, 1765; CC^{2}, 7; Caz. V, 279; BB, 90; ULM, 131^{r}). Același sens l-au avut cândva alte două slavonisme: *mită* (< sl. *mito*) ‘cămătă, dobândă’ (PO, CB II, 15; v. DLR) și *mâzdă* (< sl. *mĭzda*). Cu sensul în discuție, *mită* a fost înregistrat în PO: *Mită încă să nu iai de pre însu* (v. DA, s.v.). În ceea ce-l privește pe *mâzdă,* DLR consemnează

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

sensul discutat doar la nivel regional, oferind o atestare târzie, în culegerea de *Poezii populare din Maramureș*, publicată de Tit Bud în 1908: *Îți ia moșia... C-a cuprins-o cu* ***mâzda*** (Bud, P. P., 40; v. DLR).

În vocabularul limbii vechi, pentru aceeași noțiune au mai fost înregistrați:

aslam (< rus. *oslam* sau tăt. *aslam*, v. DA; v. rus. *oslam*, v. Scriban, D.), cu prima atestare în *Psaltirea Scheiană*. Termenul a mai fost înregistrat și în *Apostolul* din 1618 sau în *Manuscrisul de la Ieud* (v. ILRLEV, p. 183). Ultima atestare din DA a fost preluată din *Crestomația* lui Gaster, și aparține unei *Psaltiri* moldovenești din 1710: *de* ***aslamuri*** *și nedreptăți va izbăvi sufletele lor* (v. DA, s.v.);

adămană (< magh. *adomány*) 'camătă' (PH, 9^{v});

ujură[1] (< magh. *uzsora*) 'camătă, uzură': *Cade-se ție se dai argintul miu neguțatorilor și deca am venit eu, luvaș al miu cu* ***ujura*** (TS, 102^{r});

asupră, izolat din loc. adv. *cu asupră* 'cu dobândă', atestat în PS și în *Psaltirea lui Coresi*: *nu scăzu de calea lui* ***asupra*** *și hiclenșigu* (PS, 85^{r}, Ps. 54: 12; cf. același verset în CP^{1}: *şi nu scăzu de calea lui* ***asupra*** *şi înşelăciuni*; CP^{1}, 100^{v}). În *Psaltirea Hurmuzaki*, în locul lui *asupră* nu apare niciunul dintre sinonimele analizate: *şi nu scădzu den calea lui rreu şi celuire* (PH, 45^{v}); cf. în Biblia 1994: *Şi n-a lipsit din uliţele ei* ***cămătă*** *şi vicleşug* (Ps. 54: 12).

De remarcat că trei dintre cuvintele seriei, respectiv *aslam*, *adămană și camătă* apar unul în locul celuilalt în același context în psaltirile din secolul al XVI-lea:

PS	PH	CP^{1}
*Argintul său nu deade într-****aslamu*** *și* mâzdă *spre nevinovați nu luo* (18^{v}).	*Argintul său nu va da într-****adămană*** *și* plată *nu va lua de la nevinovați* (9^{v}).	*Argintul său nu deade întru* ***camătă*** *și* preț *spre nevinovați nu luo* (20^{v}).

2.2. Același context este elocvent pentru următoarea serie sinonimică, care grupează termeni având sensul 'sumă de bani sau daruri date unei persoane oficiale cu scopul de a o corupe să facă un lucru ilegal'. Celor trei termeni, respectiv: *mâzdă* (PH, 21^{r}; PS, 18^{v}, 19^{r}; CPr., 141; GB, 182^{v}; EPrav., 483; 1634, DRH, A, XXII, 170) – *plată* (< sl. *plata*) (PH, 9^{v}) – *preț* (lat. *pretium)* (CP^{1}, 20^{v}), li se adaugă învingătorul seriei, respectiv, slavonismul *mită* (< sl. *mito*), cu atestări pornind din secolul al XVI-lea până astăzi (CV, 32^{v}; CL, CT, ULM, ap. DLR).

2.3. Cu sensul 'viperă, şarpe veninos' au circulat împrumuturile: *(a)spidă* (< sl. *aspida*) (PH, 78^{v}; PV, 8^{v}; PS, 151^{r}; CP, 105^{v}; CP^{1}, 267^{v}; CC^{2}, 545; PO, 174; CTd., 95^{r}; CS, 55^{v}; MC, 88^{v}; DVS, I, 79^{r}) – ***năpârcă*** (cf. alb. *neperke*,

[1] *Uzură* (< lat. *usura*, fr. *usure*) a fost atestat ulterior, la Dimitrie Ţichindeal, în *Filosoficeşti şi politiceşti prin fabule moralnice învăţături*. Acum întâia oară culease şi întru acest chip pre limba românească întocmite, Buda, 1814.

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

nepertke): *o* ***năpârcă*** (cf. *vipere* în NT, BB) *din căldură ieşi şi mucică mânra lui* (CPr., 137; v. şi CII, 272; v. DLR) – *aşpiş* (< magh. *áspis*, lat. *aspis*) (cca. 1660, ap. Tamás, EW, 76; Vis.C, III, 89)[1] – *ehidnă* (< ngr. ἔχιδνα, sl. *ehidna*) (DVS oct. 79[r]; CII, I, 17; ap. DLR) – *viperă* (< lat. *vipera*) (NT, 172[r]; MLex.; BB; CII; AC; v. DLR).

Primul membru al seriei, *aspidă,* apare consemnat atât în psaltirile din secolul al XVI-lea, cât şi în BB:

PS, Ps. 90: 13	PH, Ps. 90: 13	CP[1], Ps. 90: 13	BB, Ps. 90: 13
spre ***aspidă*** *şi vasilisc calci şi calci leu şi zmeul*	*pre* ***aspidă*** *den vasileiu călca-veri şi frăm<â>n-ta-veri leu şi zmeul*	*Spre* ***aspidă*** *şi vasilisc calce şi calci leu şi zmeul*	*Preste* ***aspidă*** *şi vasiliscu vei încăleca şi vei călca pre leu şi pre bălaur*

Mai mult decât atât, *aspidă* este menţinut şi în versetul corespunzător din Versiunea Anania a *Bibliei*: *Peste* ***aspidă*** *şi vasilisc vei păşi şi vei călca peste leu şi peste balaur* (Psalmul 90, 13).

2.4. Pentru sensul ‘substanţă răşinoasă, folosită în ceremoniile religioase‘ am înregistrat termenii: *cadilă* (< sl. *kadilo*) (CP[1], 269[r]; PS, 228[v]; cf. *cădire* în PH) – *livan* (< sl. *livanŭ*) (CC[2], 559; CN, 17[v]) – *tămâie* (< gr. θυμίαμα) (CT, 3[r], 110[v]; PO 283; Caz. V, 355; 1741, Ur. XII, 272; v. DLR).

Fiecare membru al seriei apare în tipăriturile coresiene, în vreme ce în *Biblia de la Bucureşti*, în contexte de acelaşi tip, locul lor este luat de *tămâie:*

cadilă / tămâie

PS, *Cântecul lu David*, 140: 2	CP[1], *Cântecul lu David*, 140: 2	BB, *Psalm lui David,* 140: 2
De se isprăvească-se rugăciurea mea ca o ***cadilă*** *între tire.*	*De să se isprăvească rugăciunea mea ca o* ***cadilă*** *între tine.*	*Îndirepteaze-se ruga mea ca* ***tâmâia*** *înaintea Ta.*

livan / tămâie

CC[2]	BB
şi deşchiseră comoarăle lor, aduseră lui dar: aur şi ***livan*** *şi zmirnă* (CC[2], *Matei*, II).	*şi, deşchizând comoarăle lor, adusără lui darure: aur şi* ***tămâie*** *şi zmirnă* (CC[2], *Matei*, II: 11).

2.5. Cu sensul ‘templu păgân‘ au circulat trei slavonisme: *capişte* (< sl. *kapište*) (AC, 1772; BB, 695) – *cumirniţă* (< sl. *kumirĭnica*) (VI, 250[v]) – *idolniţă* (< sl. *idolŭnica*) (DVS, oct. 92[r]). Acestora li s-a adăugat împrumutul *templu*[2]*,* cu variantele *templum* (< lat. *templum*) şi *tempiu* (< it. *tempio*) (BIU, 13, 15, 24), atestate la Vlad Boţulescu în *Istoria universală*, glosate în unele

[1] De remarcat că originea îndepărtată a sl. *aspida*, respectiv a lat. *aspis*, este gr. *aspis* (v. Miklosich, *Lex.,* s.v.)

[2] Prima atestare din DLR este într-un text din 1829.

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

contexte prin *capiște* și chiar prin *biserică*, indiciu că împrumul era nou: *Efesos, cetate foarte vestită în neguțătorie, în carea era* ***templum*** *(**capiștea** sau **biserica**) a dumnezeoaiei Diana (Artemis)* (BIU, 13); *Cnido, cetate vestită în vremile vechi, carea era zidită pe un munte ce cu acelaș nume să numea, unde și Afroditis dumnezeoaie avea statua (idol de piatră făcut) ei și era și frumos* ***tempiu*** *al lu Apolon și Neptun* (BIU, 15); *Cetatea cea mai vestită era Fasis (...) unde și boghinea Diana avea frumos* ***templu*** *–* ***capiște*** (BIU, 24).

2.6. Sensul 'bun obținut prin drept succesoral, moștenire' a fost exprimat prin termenii: *dobândă* (< *dobândi* < sl. *dobyti, dobǫdǫ*) (CV, 70^{r}; CPr., 160) – *dostoit* (< sl. *dostoitŭ*) (PS, 48^{v}, Ps. 32: 12; CP^{1}, 56^{r}, Ps. 32.12) – *dosto(i)anie* (< sl. *dostojanije*) (CP^{1}, 21^{v}, Ps. 15: 5) – *ocină* (< sl. *otičina*) (CT, 147^{r}; PS, 220^{v}; PO, 74) – *parte* (< lat. *pars,-tis*) (PH, Ps. 32: 12) – *moștenire* (< *moșteni* < *moștean*) (BB, Ps. 32: 12).

Slavonismul *dostoit,* prezent în același context atât în PS, cât și în CP^{1} are drept corespondent în PH termenul moștenit *parte*, în vreme ce în BB locul acestora este luat de *moștenire*, păstrat în Biblia 1994:

dostoit / parte / moștenire

PS, Ps. 32: 12	CP^{1}, Ps. 32: 12	PH, Ps. 32: 12	BB, Ps. 32:12	Biblia 1994, Ps. 32:12
fericată limbă ce lui iaste Domnul Zeul lui; oameri ce alease în ***dostoitul*** *său.*	*Ferecată limbă ce lui iaste Domnul Zeul lui, oameni ce alease în* ***dostoitul*** *său.*	*ferice limba celui <ce> iaste Domnulu Dumnedzeu, oamenrii carii alease șie în* ***parte*** *șie.*	*Fericit norodul căruia iaste Domnul Dumnezeul lui, norod pre carele au ales spre* ***moștenire*** *Lui!*	*Fericit este neamul căruia Domnul este Dumnezeul lui, poporul pe care l-a ales de* ***moștenire*** *Lui.*

Într-un alt context, lui *moștenire* din BB și din Biblia 1994 îi corespunde, de asemenea, *parte* în PH, iar în CP^{1} slavonismul *dostoanie.*

dostoianie / parte / moștenire

CP^{1}, Ps. 15: 5	PH, Ps. 15: 5	BB, Ps. 15: 5	Biblia 1994, Ps. 15: 5
Domnul parte destoiniciia mea și păharul mieu; tu ești ce tocmit-ai ***dostoania*** *mea mie.*	*Doamne,* ***parte*** *e parției meale.*	*Domnul, partea* ***moștenirii*** *meale și păharului* ***mie****.*	*Domnul este partea* ***moștenirii*** *mele și a paharului meu.*

În *Codicele Voronețean* sensul analizat este exprimat prin *dobândă*, termen căruia îi corespunde în același context în BB derivatul intern *moștenire*, care se păstrează în Biblia 1994:

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

dobândă / moştenire

CV, I, Petru, I: 3-4	BB, I, Petru, I: 3-4	Biblia 1994, I, Petru, I: 3-4
*cu învierea lu Isus Hristos dintru morrţi întru **dobândă** neputredă şi nespurrcată.*	*pren învierea lui Iisus Hristos den morţi, spre **moştenire** nestricată şi nespurcată şi neveştejită.*	*prin învierea din morţi a lui Iisus Hristos, spre nădejde vie, spre **moştenire** nestricăcioasă şi neîntinată şi neveştejită.*

Într-un alt psalm, lui *parte* din *Psaltirea Hurmuzaki* îi corespunde în *Psaltirea Scheiană ocină*, ambele fiind înlocuite în *Biblia de la Bucureşti* cu termenul *moştenire*, păstrat în Biblia contemporană:

ocină / parte

PS, Ps. 134: 12	PH, Ps. 134: 12	Biblia 1994, Ps. 134: 12
*Şi deade ţerile lor în **ocine, ocină** lu Israil oamerilor săi.*	*Şi deade pământul lor **parte, partea** lu Israil, oamenrilor săi.*	*Şi pământul lor l-a dat ca **moştenire, moştenire** lui Israel, poporul Său.*

De precizat că pentru *parte* DLR nu consemnează sensul ‘moştenire‘, atestat numai în PH, ci doar pe acela de ‘ceea ce revine sau urmează să-i revină cuiva dintr-o moştenire‘, sens cu care apare atestat în CC[2] : *Zise cel fecior mai mic părintelui: Dă-mi ce mi se cade **partea** den avuţie* (CC[2], 24, v. DLR).

2.7. Cu sensul ‘a necăji, a chinui, a prigoni’ au circulat: *dodei* (< sl. *dodějati*, sb. *dedejati*) (PH, 29[v]; CP[1], 38[v]; CC[2], 443; a. 1622, DIR, XVII, A, IV, 104; CPVN, 42[r]; CH, 176) – *dosădi* (< sl. *dosaditi*) (CC[2], 317; PO, 52, 181; Caz. V, 236; CPVN, 54[r]; Caz. B[2], 13[v]; CII, 129[r]) – *bântui* (< magh. *bántani*) ‘a supăra, a asupri’ (BB) – *urg(h)isi* (< ngr. *ὀργίζω*) (DVS nov., 162[v]; BB, 150).

Urmărite în acelaşi context, se constată că în locul sinonimului *dodei*, prezent în PS, PH şi CP[1], în BB apare *bântui*:

dodei / bântui

PS, Ps. 34: 13	PH, Ps. 34: 13	CP[1], Ps. 34: 13	BB, Ps. 34: 15
*Eu, cându ei **dodeiia**-mi, înveştia-me în sacu şi pleca cu agiuratul sufletul mieu.*	*Eu, cându ei **dodeiră**-mi, înveşte-me în saci şi-mi smeriia cu postul sufletul mieu.*	*Iară eu, când **dodeiia**-mi, înveştiia-mă în sac, şi pleca cu ajun sufletul mieu.*	*şi eu, când ei mă **bântuia**, mă îmbrăcam cu sac.*

2.8. ‘Piatră preţioasă, topaz’: *draghicame* (< sl. *dragii kameni*; cf. *dragokamenĭnŭ*, v. Mikolosich) ‘topaz’ (PH, 107[v]) – *pazie* (< sl. *pazija*) ‘piatră preţioasă, topaz’ (CP[1], 242[v]; PS, 206[v]) – *topazie (topazion)*[1] (< ngr. *τοπάζιον*, lat. *topazius*) (*topazie*: PO, 271; Fl. D 1693, 56[v]; *topazion*, DPV, 421; BB, 59):

[1] Potrivit DLR, varianta literară *topaz* a fost atestată prima oară în traducerea din greacă a lui Nicodim Greceanu (1811).

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

draghicame / pazie / topazion

PH, Ps. 118: 127	CP[1], Ps. 118: 127	BB, Ps. 118: 127	Biblia 1994, Ps. 118: 127
Derept-acea îndră<gi>iu porâncitele <...> decât aurul şi ***draghicamea****.*	*Derept aceaia iubii zisele tale mai vîrtos de aurul şi* ***paziia****.*	*Pentru aceea iubiiu poruncile Tale, mai mult decât aurul şi* ***topazion****.*	*De aceea Ți-am iubit poruncile mai mult decât aurul şi* ***topazul****.*

2.9. 'Scrisoare (a apostolilor)': *epistolie* (*efistolie*, *efistoliiu*, *ipistolie*) (< sl. *jepistolija*, ngr. *ἐπιστολή*) (CC[1], 226[r]; Prav. 1640, 27[v]; ap. DLR; DVS sept. 10[r]; ap. DLR) – *poslanie* (< sl. *posŭlanije*) (*Şi iară la Ioan, în* ***Poslania*** *dentâiu, 69 (...)*, CC[1], 44[r]; v. și VL, 3[r]; EPrav., 18) – *tremeatere* (calc semantic după sl. *posŭlanije* < *posŭlati* 'a trimite') (*Şi aşa sfârşaşte* ***tremeaterea****. Zborreasca* ***tremeatere*** *a lu Iacovu*, CV, 55[r]; v. și CPr, 342) – *tremes* (calc după sl.) (*Sfântul apostol Pătru* ***tremesul*** *de zbor întâiu Pătru, apostol a lu Isus Hristos*, CPr., 159). De remarcat prezența tuturor acetor termeni în tipăriturile coresiene.

2.10. 'Dorință puternică, năzuință': *deşiderat* (< *deşidera* < lat. *desiderare*) (doar în PS) – *jale (jele)* (< sl. *žalĭ* 'durere'; v. Miklosich, *Lex.*) (PH, 98[v]; PS, CC[2], CII, v. DA) – *jelanie* (< sl. *želanije* 'desiderium', v. Miklosich, *Lex.*) (PS, 124[v]; CP[1], 223[r]; PO; Caz.V.; DVS) – *jaloste* (< sl. *žalostĭ* 'luctus', v. Miklosich, *Lex.*) (CP[1], 243[v]; PS, 207[v]) – *pohtă* (*poftă*) (< *pohti (pofti)* (CV, 56[v]; Prav. 1640; v. DLR) – *râvnire* (BB, 422).

Din această serie doar *jelanie* respectă sensul etimonului slavon, în vreme ce *jale* și *jaloste* au dobândit sensul 'dorință puternică' ca urmare a falsei legături stabilite de traducători între sl. *žalĭ, žalostĭ*, care aveau numai sensul 'durere', și verbul sl. *želati* care însemna atât 'desiderare' = 'a dori', cât și 'lugere' = 'a suferi'. Totodată, potrivit atestărilor din DA, *jelanie* a pierdut definitiv și ulterior epocii analizate sensul etimologic 'desiderium', ajungând să circule cu sensul 'durere adâncă; bocet; doliu', fiind asimilat verbului *a jeli* (< sl. *žaliti* 'lugere' = 'a jeli, a se plânge') 'se plânge; a-i părea rău de ceva'.

Iată cum se distribuie unii dintre termenii seriei în aceleași contexte:

deșiderat / jale / jelanie / pohtă

PS	PH	CP[1]	BB
deşideratul *păcătosului piiare* (Ps. 111: 10).	***jelea*** *greaşnicului peri-va* (Ps. 111: 10).	***jelania*** *păcătosului piiare* (Ps. 111: 10).	***pohta*** *păcătosului va peri* (Ps. 111: 9).
Şi mâncară şi se săturară foarte şi ***deşideratul*** *lor aduse* lor (Ps. 77: 29).	porțiune lacunară	*Şi mâncară şi se săturară foarte şi de* ***pohta*** *lor aduse lor (Ps. 77: 33).*	*Şi mâncară şi să săturară foarte şi* ***pohta*** *lor aduse lor* (Ps. 77: 33)
şi nu feriră-se de ***jelania*** *sa* (Ps. 77: 30).	porțiune lacunară	*şi nu se feriră de* ***pohtele*** *lor* (Ps. 77: 34).	*nu să lipsiră de cătră* ***pohta*** *lor* (Ps. 77: 34).

jaloste / jale / râvnire

PS, Ps. 118: 138	CP[1], Ps. 118: 139	PH, Ps. 118: 139	BB, Ps. 118: 139
Topitu-me-au ***jalostea*** *ta.*	*Topitu-me-au* ***jalostea*** *ta.*	*Topitu-me-au* ***jealea*** *ta.*	*Topitu-me-au* ***râvnirea*** *ta.*

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

2.11. ‘A avea un sentiment de ură față de cineva; a detesta; a dușmăni’: *urî* (< lat. **horrire* (PH, 107[r] etc.) – *gilălui* (< mag. *gyülölni*) (PH, 118[r]) – *urg(h)isi* (< ngr. *ὀργίζω*) (1516–1536, *Texte rom. sec. XVI*, GB, 393[r]); PO 127; BB, 130; 1760, GCR II, 74; cf. AC, 5134) – *zăvidi* (< sl. *zaviděti*, ap. DHLR II: 536): *Soțu cu soțu* ***zăvidindu*** (AA, XXVIII, 103, ap. DHLR II: 536) – *omrăzi* (< sl. *omraziti*) (PS, 82[v]; CP[1], 264[v]) – *nenăvidi* (cu var. *nenavidi*, *năvidi*) (< sl. *nenaviděti*) (*nenăvidi*: PS, 227[r]; CP[1], 266[v]; *năvidi*: CP[1], 166[v]) – *nevedea* (calc după sl. *nenaviděti*): *Atunce blăzni-se-vor mulți și unul la alaltu se vor vinde și se vor* ***nevedea*** *unul la alalt* (CT, 52[r]).

Varianta *năvidi* a rezultat din izolarea negației *ne* din structura sl. *nenaviděti*: *Fă cu mine seamne în bine și să vază cei ce* ***nu*** *mă* ***năvidesc*** (CP[1], 166[v]). În dicționarul lui Fasmer[1], sl. *nenaviděti* este explicat prin negația *ne* + *navidetĭ* ‘a privi cu plăcere, cu bucurie’.

gilălui / nenăvidi / urî

PH, Ps. 138: 21	PS, Ps. 138: 21	CP[1], Ps. 138: 21	BB, psalmul 138: 20-21
Au cinre ***gilă<lu>iaște****, Doamne,* ***gilălui<iu>*** *și de vrăjimași<i> tăi și sfătuiu?*	*nenăviditorii tăi, Doamne,* ***nenăvidescu****-i și de dracii tăi topescu-me.*	*Nenăviditorii tăi, Doamne,* ***nenăvidescu****-i și de dracii tăi potopescu-mă.*	*Au nu pre cei ce Te-au urât, Doamne,* ***am urât*** *și pe vrăjmașii Tăi mă topiiam?*

urî / omrăzi

PH, Ps. 52: 2	PS, Ps. 52: 2	CP[1], Ps. 52: 2	BB, Ps. 52: 2
Putrediră și ***urriră****-se în fărădelegile sale.*	*Putrediră și* ***omrăziră****-se întru fărălege.*	*Potrediră și se* ***omrăziră*** *întru fără-leage.*	*Stricară-se și să* ***urâră*** *întru fărădelegi.*

3. Dublete, triplete ori cvadruplete sinonimice, rezultate din împrumuturi și calcuri lingvistice

Oscilația între traducerea prin *bine/bună – dulce* a slavonului *blago*, coroborată cu echivalarea celui de-al doilea termen din cadrul unor compuse slavone calchiate prin cuvinte cu sens asemănător, iar uneori și cu împrumutul propriu-zis au făcut posibilă apariția unor serii de cuvinte cu același sens:

3.1. ‘Pioșenie, smerenie’: *bună-govire* (CC[2], 257, 258, 331 etc.) – *bună-govitură* (CPr., 229) – *dulce-govire*, calchiate după sl. *blagogověnije* ‘pietas’ sau *blagogověinĭstvo* (CC[2], 148).

Pe lângă alternanța *bună / dulce* în traducerea sl. *blago*, se constată și oscilația între sufixele *-ură* și *-re*, corespunzătoare sl. *-enije* (*blagogověnije*) / *-istvo* (*blagogověinĭstvo*). De remarcat, totodată, că *bună-govire* și *dulce-govire*

[1] Vezi Max Fasmer, *Этимологический словарь русского языка*, vol. I–IV, Moscova, 1986.

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

apar în același text (CC[2]). Seria este completată de împrumutul *smerenie* (< sl. *sŭmĕrjenije*), atestat în același text coresian, unde apare în raport de coordonare copulativă cu *bună-govire*: *Și de-aciia pre eluș nedestoinic se socoti și foarte pentru multa* ***bună-govirea*** *și* ***smereniia*** *a lui el se lepăda de-a se apropiiarea lu Hristos și păcătos pre eluși meniia și nedestoinci a fi cu nusul* (CC[2], 331).

3.2. 'Credincios, pios, evlavios': *bun-govitor* (CV, 20[v]; CC[2], 517) – *dulce-govitor* (CPr., 7), calchiate după sl. *blagogovĕnĭnŭ* 'pius' – *blagocestiv* (*blagocistiv*) (< sl. *blagočĭstivŭ*) (MC, 46[r]; Caz. V., 111[v]; DVS, ian. 23[r]; CHr., d. DA) – *bine-credincios* 'evlavios, pios, cu frica lui Dumnezeu', calchiat după sl. *blagočĭstivŭ* (Min. 1776, v. DA).

DA înregistrează doar adj. *govitor*, despre care menționează că apare „în legătură cu *bun*" și că este derivat de la verbul neatestat *govi*, cu originea în sl. *govĕti* 'religiose vereri'. În fapt, asocierea atât cu *bun*, cât și cu *dulce*, nu este întâmplătoare, ci se datorează modelului slavon menționat. Totodată, singurul compus din DLR în a cărui structură apare *dulce* este *dulce-cinstit* 'iubit, respectat' (*Chemă doi șerbi ai săi și un voinic* ***dulce-cinstit*** *de slujitorii lui*; CPr., 44, v. DLR, s.v. *dulce*), despre care se menționează că este învechit și calchiat după v. sl.

3.3. 'Miros plăcut': *bună-mirodenie* (AOD, 16[r]; NT, 163[r]) – *dulce-mirodenie*, calchiate după sl. *blagoǫhanije* 'odoris suavitas' (v. Miklosich, *Lex.*, s.v.) – *bună-mirosenie* (CPVN, 62[r], 128[r]) – *dulce-miroseală* (CPVN, 61[v]), calchiate după sl. *blagovonije*.

Bună-mirosenie și *dulce-miroseală* au fost atestate în același text cu două și, respectiv, o ocurență: *Mearsăm la începătoriul [și] strămoșul lor. Avraam. Era acesta plin de slavă și de dulceață sufletească și de flori cu* ***bună-mirosenie*** *și șipoc de mir cu aromat* (CPVN, 62[r]; v. și CPVN, 128[r]); *Și era într-aceale blide poame minunate. Și foarte* ***dulce-miroseală*** *ieșiia dintr-însele* (CPVN, 61[v]). De fiecare dată, traducătorul a respectat originalul, așa încât oscilația se datorează textului slavon.

4. Concluzii

Cele mai multe dintre seriile sinonimice analizate au în componența lor elemente de origine slavă, în special slavonă, influența acestei limbi asupra vocabularului românesc fiind dominantă cel puțin până la sfârșitul secolului al XVII-lea. Scoaterea slavonei din administrație și din Biserică și intrarea țărilor române în sfera de influență a altor limbi, au condus la preluarea altor împrumuturi, cele din slavonă căzând, treptat, în desuetudine și fiind uitate. Astfel, lui *cadilă și livan* le-a fost preferat *tămâie*, preluat din greacă. Nici slavonismele *capiște, cumirniță* și *idolniță* nu au putut face față concurenței exercitate de împrumutul latino-romanic *templu*. Niciunul dintre împrumuturile slavone ale seriei de sinonime care au circulat cu sensul „a avea un sentiment de ură față de cineva; a detesta; a dușmăni' nu mai este folosit astăzi. Alături de verbul moștenit *a urî*, vocabularul actual mai păstrează împrumutul grecesc

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

a urgisi, folosit încă de la Dosoftei cu sensul „a persecuta, a oropsi, a provoca cuiva o suferință”. Cercetarea în paralel a textelor religioase a scos la iveală faptul că unii termeni au rezistat în vocabular în ciuda concurenței exercitate de alte cuvinte sinonime.

IZVOARE, SIGLE

AA: *Analele Academiei Române*.

AC: *Dictionarium valachico-latinum*. *Primul dicţionar al limbii române*. Studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

AOD: *Alexie*, *omul lui Dumnezeu*, ms. rom. BAR 5318, a. 1675 sau 1676, ed. Maria Stanciu-Istrate, în *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, vol. IV, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2001, p. 11–106.

Ap. 1618: *Apostol* fragmentar (*Cuvânt pentru curăţie*), 1618; ed. GCR, I, p. 45–52.

BB: *Biblia*, *adecă dumnezeiasca Scriptură*, Bucureşti, 1688.

Biblia 1994: *Biblia* sau *Sfânta Scriptură,* tiparita sub îndrumarea si cu purtarea de grija a Prea Fericitului Teoctist, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1994 (http://www.bibliaortodoxa.ro/).

BIU:Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Istoria universală. Asia*, 1763. Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri III*, ed. Emanuela Timotin, A. Timotin, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2013.

Caz. B[2]: *Chiriacodromion sau Evanghelie învăţătoare*, Bălgrad, 1699.

Caz. V: Varlaam, *Carte românească de învăţătură*, Iaşi, 1643; ed. J. Byck, Bucureşti, Fundaţia regală pentru literatură şi artă 1943.

CB: *Codice miscelaneu*, copiat de popa Bratul, 1559–1560, ed. Al. Gafton, http://media.lit.uaic.ro/gafton (Iaşi, Casa Dosoftei).

CB I–II: B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I–II, Bucureşti, 1878–1879.

CC[1]: Coresi, *Tâlcul Evangheliilor*, [Braşov], cca 1567–1568.

CC[2]: Coresi, popa Iane, popa Mihai, *Evanghelia cu învăţătură*, Braşov, 1581.

CH: Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, glosar şi indici de Stela Toma, vol. I–II, Bucureşti, Editura Minerva, 1999–2000.

CII: D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*; ed. P. P. Panaitescu şi I. Verdeş, vol. I–II, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1965.

CL: Coresi, *Liturghier*, [Braşov, 1567–1568].

CN: *Codicele Neagoeanus*. Miscelaneu copiat de Ion Românul din Sâmpetru, ms. rom. BAR 3821, a. 1620.

CNM: Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, *din ce ţară au ieşit strămoşii lor*; ed. P. P. Panaitescu, în M. Costin, *Opere*, [Bucureşti], 1958, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, p. 241–274.

CO: *Cugetările lui Oxenstiern*, ms. rom. BAR 2773, a. 1779.

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

Cosm.: *Cosmografie*, *adecă izvodirea lumii*, copiată de ieromonahul Antim, Cozia, ms. rom. BAR 1556, a. 1766.
CP: Coresi, *Psaltire românească*, Braşov, 1570.
CP[1]: Coresi, *Psaltire slavo-română*, Braşov, 1577.
CPVN: *Viaţa sfântului Vasile cel Nou şi vămile văzduhului*, ms. rom. BAR Cluj 100, a. 1635–1641, ed. Maria Stanciu-Istrate, în *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, vol. IX, Bucureşti, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2004.
CS: *Codex Sturdzanus*, ms. rom. BAR 447, a. 1580–1619. Ed. Gh. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993.
CT: Coresi, *Tetraevanghel*, Braşov, 1561. *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Braşov 1560 – 1561*, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ed. Florica Dimitrescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1963.
CTd.: *Codicele Todorescu*, ms. rom. BAR 5484. Ed. N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti–Viena–Lepizig, Socec, 1914.
CV: *Codicele Voroneţean*, ms. rom. BAR 448, a. 1563–1583. Ed. M. Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981.
DA: *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1949.
DHLR II: Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, Leroux, 1938.
DIR: *Documente privind istoria României*, *veacul XVII.* A. *Moldova*, vol. I–IV, [Bucureşti], 1952–1957, B. *Ţara Românească*, vol. I–IV, [Bucureşti], Editura Academiei Române, 1951–1954.
DLR: *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965–2009.
DPV: Dosoftei, *Psaltire a sfântului proroc David (Psaltire în versuri)*, Uniev, 1673; ed. N.A. Ursu, Iaşi, Mitropolia Moldovei şi Sucevei, 1974.
DRH: *Documenta Romaniae Historica*, B, *Ţara Românească*, XXI–XXXVIII, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965 ș.u.
DVS: Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, Iaşi, 1682–1886.
EPrav.: Eustratie Logofătul, *Pravila aleasă*, ms. rom. BAR Cluj-Napoca, fondul *Blaj*, nr. 41, a. 1632.
GB: *Glosele Bogdan* (Moscova, Biblioteca Publică de Stat, fondul *Egorov*, 98, nr. 65/65); ed. M. Georgescu, în *Texte rom. sec. XVI*, p. 452–461.
GCR, I–II: Moses Gaster, *Chrestomatia română*, I–II, Leipzig–Bucureşti, F. A. Brockhaus–Socec & Co, 1891.
ILRLEV: *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Coordonator: Ion Gheţie. Autori: Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.
MC: Moxa, *Cronograf*, 1620 (Moscova, Biblioteca Publică de Stat), ed. Hasdeu, CB, I, p. 345–406; ed. Hasdeu, CB II; vezi şi: ed. G. Mihăilă, *Cuvente den bătrâni*, II, Bucureşti, Editura Didactică și Pedagocică, 1994; Mihail Moxa, *Cronica universală*, ed. G. Mihăilă, Editura Minerva, Bucureşti, 1989.

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

Miklosich, *Lex.*: Fr. Miklosich, *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum*. Emendatum auctum, Viena, 1862–1865.

Min. 1776: Chesarie, episcopul Râmnicului, *Mineiul*, *luna lui octombrie*, *care s-au tipărit acum întâi româneaşte*, Râmnic, 1776.

MLex.: Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-român*; ed. Gr. Creţu, *Mardarie Cozianul*, *Lexicon slavo-românesc şi Tâlcuirea numelor din 1649*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1900.

NT: *Noul Testament sau împăcarea cu leagea cea noao a lui Hs. Domnului nostru*, Bălgrad, 1648.

PO: *Palia*, Orăştie, 1582. *Palia de la Orăştie*, ed. V. Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1968.

Prav. 1640: *Pravila*, Govora, 1640; ed. Al. Odobescu, *Pravila bisericească numită cea mică*, *tipărită mai întâiu la 1640*, *în mănăstirea Govora*, Bucureşti, Tipografia Academiei Române, 1884.

PS: *Psaltirea Scheiană*, ms. rom. BAR 449. *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, ediţie de I.-A. Candrea, Bucureşti, Socec, 1916.

PV: *Psaltirea Voroneţeană*, ms. rom. BAR 693.

Scriban, D.: August Scriban, *Dicţionarul Limbii Româneşti. (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaisme, neologisme, provincialisme),* Iași, Editura „Presa bună", 1939.

Tamás, EW: Tamás Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

Texte rom. sec. XVI: *Texte româneşti din secolul al XVI-lea.* I. *Catehismul lui Coresi.* II. *Pravila lui Coresi.* III. *Fragmentul Todorescu.* IV. *Glosele Bogdan*, V. *Prefeţe şi epiloguri.* Ediţii critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheţie, Alexandru Mareş, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon. Coordonator Ion Gheţie, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1982.

TS: *Tetraevanghel*, Sibiu, cca 1551–1553 (zis *Evangheliarul din Petersburg* sau *Evangheliarul slavo-român*). *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551–1553*. Studiu introductiv filologic de E. Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1971.

ULM: Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*; ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură și Artă,1955.

Ur.: Th. Codrescu, *Uricariul cuprinzetoriu de hrisoave*, *anaforale şi alte acte din suta a XV–XIX*, *atingătoare de Moldova*, vol. I–XXV, Iaşi, Tipografia „Buciumul Român", 1852–1895.

VI: Udrişte Năsturel, *Varlaam şi Iaasaf*; ed. Maria Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalităţii europene în cultura română veche. Varlaam şi Ioasaf în cea mai veche versiune a traducerii lui Udrişte Năsturel*, Bucureşti, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.

Vis. C: Ioan Viski, *A lui David crai şi prorocul o sutie şi cincidzeci de soltari* (*Psaltire în versuri*), Sântămăria-Orlea şi Geoagiul de Jos, 1697 (fotocopie la BAR).

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)

VL: Varlaam, *Leastviţa*, ms. rom. BAR 6024, cca 1602–1613. Sfântul Ierarh Varlaam, Mitropolitul Moldovei, *Leastviţa sau Scara raiului de Ioan Scărarul*, ed. Oana Panaite, Iaşi, Trinitas, 2007.

Maria STANCIU ISTRATE
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București

BDD-V4254 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.123 (2026-11-20 03:00:12 UTC)